

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

MOPHATO 12

SETSWANA PUO YA GAE (HL)

PAMPIRI YA NTLHA (P1)

NGWANAITSEELE 2013

MADUO: 70

NAKO: 2 diura

Pampiri e, e na le ditsebe di le 11.

DITAELO

1. Pampiri e, e arogantswe ka dikarolo di le THARO.

KAROLO YA A:	Tekatlhaloganyo	(30)
KAROLO YA B:	Tshosobanyo	(10)
KAROLO YA C:	Tiriso ya puo	(30)
2. Buisa ditaelo TSOTLHE ka kelotlhoko.
3. Araba dipotso TSOTLHE.
4. Simolola karolo e NNGWE le e NNGWE mo tsebeng e NTŠHWA.
5. Thala mola morago ga karolo e NNGWE le e NNGWE.
6. Dinomoro tsa dikarabo di tlhagelele jaaka di ntse mo pampiring ya dipotso.
7. Tlogela mola mo magareng a dikarabo tsa gago.
8. Kwala sentle ka mokwalo o o buisegang.
9. Tlhokomela mopeleto le popego ya dipolelo.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTSO 1****1.1 Buisa temana e e latelang mme morago o arabe dipotso.**

E rile ba fitlha kwa sekolong, mogokgo a laela Mmatshimo gore mafelo a kgwedi yona eo a menamene tsotlhe tse e leng tsa gagwe a boele gae. Mosetsana o rile o ipata ka gore 'ga ke na madi a dipalangwa', mogokgo a goga letlhare le le thokwa la diponto di le lesome a mo kata ka lona. 'O tsamaye sentle ngwanaka. Fa o sena go gololosega mme o batla go boela kwano, re tlaa go amogela.'

E ne e ka nna thapama ya letsatsi fa monnamogolo rraagwe Mmatshimo a tswa go tlhatlhela dipotsane. E rile a re ke a gadima a bona a tla a rwele dithoto e bile a tla a tshodisitswe ke bana. Monnamogolo a itumela ka kgopolo ya gore moeng o a goroga ba tlaa ja. 'Mosadi re a welwa'. Mosadimogolo a gadima tsela. E rile go bona ka matlho, a tsena mo ntlong. A ne a sa le a ile kolokolo! 'Tota o batla eng fa ka nako e, ga ke re dikolo ga di ise di tswalwe?' 'Nnyaya rra, ke busitswe ke bokoa.'

Monnamogolo a se ka a batla go utlwa sepe. 'E le eng o ne o sa ye ngakeng koo? Kgotsa ga go na dingaka? A ke re re go romelela madi a le mantsi kgwedi le kgwedi?' La ka moso fa le tlhaba ke go isa ngakeng. Fela fa o fola o boela sekolong.' Go sa itse tlhe go botlhoko. Go ne go bonagala sentle gore monnamogolo o mo mosing o montsho.

Kooteng basadi ba bonela kgakala. Tebo gangwe mo go ena go lekane. Mosadimogolo a tswa mo ntlong a tshwere motsoko ka letsogo e bile a ntse a o katela mo ganong. Tukwi e setse e beilwe lefuto fa thoko. E rile a ya a lebile Mmatshimo a jwatlametsa leekele la lethe le lentsho ka kwa ga lapa. Ao, batho tlhe lo tlhabisa ditlhong!' Monnamogolo Keeditse a bifelega. 'Ga ke itse gore ke botsadi jwa mofuta mang. E ka re o bona e le yo a busitswe ke bolwetse o bo o mo kgesa jaana?' Kana mosadi ga a ke a re ka moso. 'Bolwetse jwa eng, a go senyega ke bolwetse?' Monnamogolo a kokomologa mo setulong. E rile a se nna labobedi a kgwa mowa. 'A o raya gore o kgotse?'

Mosadimogolo a mo sedimosetsa. Ke gone foo monnamogolo a neng a thathamologelwa. Mogopolo wa sianela mo puong ele ya maloba ka matswalelo a dikolo fa mosadimogolo a ne a mo nathela gore ga a bone Mmatshimo sentle. Mme kana o ne a mo ganetsa. Motho ga a latlhiwe e se lekgethe la setlhako. Morago ba busa dipelo. Ba ikgomotsa ka gore ga se ngwana wa ntlha ka wa bona. Lekgabunyana leo le tlaa gola la tsoga le ba goga ka patla fa matlho a repile methapo.

Mmatshimo o ne a setse a fetsa beke ya bobedi mo gae fa metsi a simolola go mo tlalela mesele. Ka re a setse a bile a photlhegile o ka re motho a se lebadi le le iseng le fole. Ka nako eo o ne a sa tlhole a ithatha ka kobo le e seng gona go palela mo ntlong ka a ne a setse a bonwa le ke bafetakatsela. Ya re moso mongwe a tsoga a fitlhela rraagwe le mmaagwe ba ntse fa mathuding. Ya re a sa ntse a re ke tlaa feta, rraagwe a mmita. 'O tle o re fe leina la mosimane le a batsadi ba gagwe le kwa ga bona.' A itse gore jaanong di itaya borethe. Sa gagwe fela ke go ipabalela ka bogale le matepe. Ba rile gore ba a mo rapedisa ba bo ba baya fa fatshe.

Maaka ga se khumo. O ne a dira jaana ka a sa tlhomamisa tota gore monosanno ke mang ka a ne a le batshameki ba le mmalwa. Jaanong o ne a letile gore badimo ba arabe a tle a tshwantshanye. Ka badibui ba se ka ba tlhokega, ba re o ne a setse a rile ke a tematemisa ba le babedi mme ba mo tlhanoletse diatla. Ga go ke go nna tshimologo e e se nang bokhutlo. Le selo se sa feleng se a bo se tlhola. Badimo ba mo gopola ka lekawana. Jaanong ga mo sedimogela. A itse gore mmotlwane kobi o tshwara mong. Setshwano e le sa ga Lekgotla yo o binang nta.

Mosadimogolo o ne a tlisitse mogodungwana wa mo mosong fa Mmatshimo a phunya tlhagala. 'Mma, ngwana yo ke wa ga Lekgotla.' 'E le gore o didimaletseng maloba re ne re go botsa?' Mosetsana a itidimalela. E rile monnamogolo a goroga go tswa madisong thapama, mosadimogolo a mo laela gore a phakele a ise molato. Go bonala gore go tloga motsing ole Mmatshimo a pala ka nnete, monnamogolo o ne a ntse a hupile matlhatsa ka legano. A itatlhela ka dinko tsa mosadimogolo.

[Le nna ke ngwanake, MJ Magasa le BK Molokoe]

- 1.1.1 Faa mabaka a MARARO a a neng a bontsha gore monnamogolo Keeditse ga a lemoge sepe ka ga morwadie. (3)
- 1.1.2 Lebaka le le neng le dira gore monnamogolo Keeditse a bifelege ke gonne mosadimogolo o ...
- A ne a tswa mo ntlong a tshwere motsoko ka letsogo.
 - B ne a jwatlametsa leekele la lethe le lentsho.
 - C ne a kgesa ngwana ntswa a busitswe ke bolwetse.
 - D rile go bona ka matlho a tsena mo ntlong. (1)
- 1.1.3 Ke bolwetse bofe jo bo atileng, jo ka gongwe ka go tlhoka lesego bo ka tshwarang motswasetlhabelo? (1)
- 1.1.4 Ke eng se se dirileng gore mosadimogolo a tsenele ruri mo ntlong? (2)
- 1.1.5 Tlhalosa maikutlo a ga mosadimogolo tebang le go ima ga morwadie. (2)
- 1.1.6 A o utlwela Mmatshimo botlhoko ka ga se se mo diragaletseng? (2)

1.1.7 Fa o ne o le Mmatshimo, a o ne o ka tshola ngwana o sa itse rraagwe? (2)

1.1.8 Go ya ka wena, a go siame go ratana le basimane ba babedi jaaka Mmatshimo a ne a dira? (2)

1.2 Leba setshwantsho se se latelang mme morago o arabe dipotso.

[Segarona, EE Pooe le ba bangwe]

1.2.1 Molao wa Aforikaborwa o letlelela baithuti go ... (1)

A emisa nakwana fa ba imile mme ba boele sekolong mo ngwageng o o latelang.

B tsena sekolo le fa ba ntse ba imile.

C itseela tshwetso ya go ntsha mpa kana go tshola ngwana.

D nna dikgwedi di le tharo kwa gae pele ba thusega.

1.2.2 Naya setshwantsho se se fa godimo setlhogo se se maleba. (1)

1.2.3 Bašwa ba ka ikilela jang mo bolwetseng jo jwa lebolelamading? Faa mabaka a le MARARO. (3)

1.2.4 Mathata a a lebaganeng barutabana tebang le go ima ga baithuti ke afe? Naya bo le BONGWE fela. (2)

1.2.5 Ke mathata afe a batsadi ba basetsana ba ba imang ba lebaganang nao? Naya bo le BONGWE fela. (2)

1.2.6 Temana le setshwantsho, di farologana jang tebang le boimana jwa baithuti? (2)

- 1.2.7 Fa o ne o le mosetsana yo o imisitsweng kgotsa mosimane yo o imisitseng, o ne o ka dira eng ka bothata jo? (2)
- 1.2.8 Mosetsana yo o mo setshwantshong o ka bo a dirile eng go efoga bothata bo a leng mo go bona? (2)
- [30]**

PALOGOTLHE YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: TSHOSOBANYO**POTSO 2**

Buisa temana e e fa tlase ka kelotlhoko.

Sosobanya temana e e latelang o bontshe mosola wa go godisa bana ba basimane le ba basetsana go ya ka setso.

ELA TLHOKO: O tshwanetse go dira tse di latelang:

- Sosobanya temana ka dintlha di le SUPA ka mafoko a gago a a ka nnang 90.
- Kwala ka temana kgotsa dintlha.
- Kwala palo ya mafoko a o a dirisitseng mo masakaneng kwa bokhutlong jwa tshosobanyo.
- O tla jelwa maduo fa o ikgatholosa ditaelo.

KGODISO YA NGWANA WA MOSIMANE LE WA MOSETSANA

Fa go tla mo kgodisong, Motswana wa maloba e ne e le petleke ya malemelagotlhe. Bana ba ne ba godisiwa ka molao le tolamo. Ba ne ba itse gore mogolo ke eng. Mogolo mongwe le mongwe e ne e le 'mma' kgotsa 'rra' fa ngwana a bua le ena. E seng ba gompiano ba e reng o bua le ena a bo a ntse a re: eng, wa reng?

Ngwana wa mosetsana o ne a tsaya molao mo go mmaagwe mme wa mosimane kwa kgotleng. Mosetsana o ne a rutwa go apaya, go kgapha lelapa, go dila dipota le go ga metsi. Mosimane ena a rutiwa ka moraka, go disa motlhape, marele le dihutshane ka go bo Motswana a ne a sa atisetse leruo fa gae. O ne a tswela kwa ntle kwa mafulong a matalana le metsi a mantsi a bo a remela moraka gona.

Kwa morakeng go ne go se na matepe le botswa. Fa o ne o le sekopa o ne o nna moja wa manong. Le teng gore o nne tshimega go ne go sa ye le gore o dingwaga di kae. Go ne go ya le gore o itse moretiwa go le go kae le gore ga o fenngwe, ke wena o fenyang.

Fa mosetsana le mosimane ba se na go šatlha sentle, kgotsa dingwaga di ba siametse go ka ya thupisong, ba ne ba isiwa thabeng. Basimane ba ne ba ya bogwera fa basetsana bona ba ne ba ya bojale. Koo ke kwa teng ba rutiwang bonnatia le bosaditia. Maitsholo otlhe a mantle a ne a rutiwa ka tsenelelo le manontlhotlho.

Basetsana le basimane ba gompiano bona ba neile ntšwa tlhong. Ga ba di tshabe e le ruri! Bana fela ba ba maminanyana ba ineetse mo nnotaging, diritibatsi le go goga e bile thobalano ke sejo sa letsatsi le letsatsi mo go bona. Fa bagolo ba leka go kgalema, ba bua ka ditshwanelo tsa bana. Bangwe e bile ba a ipolaya fa ba bangwe ba kgona go isa batsadi kwa mapodiseng. Dilo tse ba tshwanetseng go di tlalea kwa mapodiseng ba di gata ka maoto.

[Lesedi, SS Mooka le ba bangwe]

KAROLO YA C: TIRISO YA PUO**POTSO 3**

Sekaseka papatso e e latelang mme morago o arabe dipotso.

[Le re tlhabetse, TL Tsambo le ba bangwe]

- 3.1 Ke eng se se ngokang maikutlo a go tsenela kgaisano e e mo papatsong e? (1)
- 3.2 Motho yo o mo papatsong a ka tswa a leletsang mogala? (1)
- 3.3 Seno se se bapatswang, se dirilwe ka maungo afe? Naya a MABEDI fela. (2)
- 3.4 Sebapatswa se, se thusa mebele ya rona jang? (2)
- 3.5 Mafoko a a kwadilweng ka ditlhakakgolo tse di ntshofaditsweng a na le seabe sefe mo papatsong? (2)
- 3.6 Go ya ka wena, sefatlhego sa motho yo o mo setshwantshong se supa maikutlo afe? (2)

(2)
[10]

POTSO 4

Sekaseka khathunu e e latelang mme morago o arabe dipotso.

[Setswana Tota, GP Segone le ba bangwe]

4.1 Tlhopha karabo e e maleba go feleletsa polelo e e latelang.

Kwala fela palo ya potso (4.1) le tlhaka (A–D).

Molaetsa wa mokhathunu o senola ...

- A tiriso ya dritibatsi.
- B bolwetsi jwa lebolelamading bo a bolaya.
- C maikarabelo.
- D botshelo jo bo monate.

(1)

4.2 Didiriswa tse di mo papetlaneng ya 2, di amana jang le bolwetse jwa lebolelamading?

(1)

4.3 Faa lebaka la gore ke eng lefoko le le mo papetlaneng ya 2 le kwadilwe ka ditlhaka tse di ntshofaditsweng.

(2)

- 4.4 A mmui wa mafoko a a mo papetlaneng ya 1 o bua a lebeletse dilo ka letlhakore le le lengwe? (2)
- 4.5 A mafoko a a mo papetlaneng ya 5 a a reng 'fela ngwana wa gago o ne a lebala gore AIDS e a bolaya fa o itirile phate', a gomotsa mmaagwe moswi? (2)
- 4.6 Mafoko a a mo papetlaneng ya 4 a tlhagisa maikutlo afe ka sebui? (2)
- [10]**

POTSO 5

Buisa temana e e latelang mme morago o arabe dipotso.

GO EPA PITSO

Motswana wa motlapele a re 'Merogolwana ya tsatsing e kgonwa ke go lela e lebagane'. Tseno ke lebaka la ntlha le pitso e ka bilediawang lona. Ke gore pitso e ka epelwa gore batho ba tle go kgwa ka tlhaa ba lebane ka matlho. Gompiano go na le mekgwa e mentsi ya tlhaeletsano kgotsa tomagano. Motho o ka bua le yo mongwe ka mogala kgotsa ka lekwalo. Gape go metšhini e mentsi e mmalwa e batho gompiano ba e dirisang go tlhaeletsana.

Fela, botlhokwa jwa go buisana lo lebagane bo sa ntse bo amogelwa ke batho botlhe lefatshe ka bophara. Ka jalo lengwe la mabaka a magolo a go epa pitso ke go fa batho sebaka sa go buisana ba lebagane. Go buisana lo lebagane go botlhokwa ka ntlha ya gore batho ba kgona go tlhaloganya botoka mo mabakeng ano.

Motho o nna le sebaka sa go itlhalosa le go batla tlhaloso. Seno ga se kgonege mo puisanong e tshwana le ya lekwalo. Sengwe gape ke gore go buisana lo lebagane go fa tshedimosetso e ntsinyana ka motho, o kgona go bona yo mongwe mo matlhong gore o ikutlwa jang ka se a se umakang. Seno ga se kgonege mo puisanong e tshwana le ya mogala. Ke ka moo go leng botlhokwa e bile go tlaa nna botlhokwa go epa pitso go tla go buisana lo lebagane.

Maikaelelo a mangwe a go epa pitso ke go tla go thadisa, go sekaseka, go atlenegisa kgotsa go tsaya tshwetso mabapi le ntlha kgotsa dintlha dingwe. Go botlhokwa gore kgapetsakgapetsa maikaelelo le ditiro tsa setlamo kgotsa setlhopha sa batho ba ba tshwaraganetseng kgetsi ya tsie di tlhatlhibiwe. Maikaelelo a tlhatlhobo eno ke go bona tswelopele e e diriwang ke badiri ba ba farologaneng. Ka jalo pitso e ka sekaseka tswelopele mabapi le maikaelelo.

[Dintelo, DS Matjila le ba bangwe]

- 5.1 Siamisa phoso mo polelong e e latelang:
- Tseno ke lebaka la ntlha le pitso e ka bilediawang lona. (1)

- 5.2 Kwalolola polelo e e latelang ka mokgwa wa tumelo.
Seno ga se kgonege mo puisanong e tshwana le ya lekwalo. (1)
- 5.3 Dirisa lefoko 'bona', mo polelong e o itlhametseng mme bokao jwa lona bo farologane le jo bo mo temaneng. (2)
- 5.4 Kwala polelo e e latelang go nna mo pakaphething.
O kgona go bona yo mongwe mo matlhong gore o ikutlwa jang ka se a se umakang. (2)
- 5.5 Lebelela polelo e e nang le letlhophi 'botlhe', mo temaneng mme o e kwalolole ka go le dirisa go supa kgatelelo ya leina. (2)
- 5.6 Naya tlhaloso ya seane se se latelang.
Kgetsi ya tsie e kgonwa ke go tshwaraganelwa. (2)
- [10]**

PALOGOTLHE YA KAROLO YA C: 30
PALOGOTLHE: 70